

Żyromski Michał, rec. książki: Anthony A. Barrett, *Caligula. The corruption of power*, London, B. T. Batsford Ltd., 1989, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1995, t. 7, s. 390–392.

<https://doi.org/10.14746/bp.1995.7.40>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54238>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

podstawowe prace dotyczące Rzymu cesarskiego są późniejsze od daty manuskryptów rodziny Hensel⁷. Nawet w sprawach najbardziej fundamentalnych poglądy Mommsena nie były jeszcze skryształizowane; np. na s. 580 jest mowa o powstaniu germańskich państw sukcesyjnych na Zachodzie już w V w. (Goci, Wandalowie, Burgundowie), podczas gdy w napisanych kilka lat później *Ostgothische Studien* Mommsen wypowiedział pogląd, że powstanie germańskich państw należy łączyć dopiero z Frankami i Longobardami. Podobnych wątpliwości można by zgłosić znacznie więcej. Są tego w pełni świadomi także Wydawcy.

Bez wątpienia jednak przygotowanie do druku wykładów Mommsena w wersji P. i S. Henselów przyniesie starożytnikom spore korzyści poznawcze, a wkład pracy Barbary i Aleksandra Demandt zasługuje na słowa najwyższego uznania.

Jan Prostko-Prostyński

Anthony A. Barrett, *Caligula. The corruption of power*, London, B.T. Batsford Ltd., 1989, ss. XXVI, 334.

Książka, rozpoczynająca serię biografii cesarzy rzymskich, prezentuje jedną z najbardziej kontrowersyjnych postaci antyku – Kaligulę. Wprowadzie autor stwierdził w przedmowie, że „książka ta została napisana bez wcześniejszych uprzedzeń” (s. XVIII) – ale już sam podtytuł („korupcja władzy”) wskazuje na oś zainteresowań. Celem pracy jest przede wszystkim rekonstrukcja faktów, gdyż analizą stanów psychicznych Kaliguli ma zająć się rozprawa przygotowywana przez A. Ferrilla. Omawiana pozycja składa się z obszernej przedmowy i czternastu rozdziałów. Prawie wszystkie rozdziały ujęte są chronologicznie; dwa rozdziały o charakterze problemowym omawiają kwestię działalności budowlanej Kaliguli oraz stosunek cesarza do Żydów. Książkę kończą dwa dodatki (imiona ofiar Kaliguli oraz monety, inskrypcje, rzeźby), obszerne przypisy (s. 255-315), bibliografia i indeks. Rozprawę uzupełnia 31 ilustracji (prawie wyłącznie wyobrażenia monet), 6 schematów powiązań rodowych oraz 7 map i planów.

Przedmowa ma zasadnicze znaczenie dla książki Barretta. Przedstawiono w niej między innymi spis ważniejszych wydarzeń – jest on dokładny jedynie za lata 12-41, a potem podano tylko daty śmierci Klaudiusza i Nerona. Omówiono również stan źródeł literackich do panowania Kaliguli oraz zasady pryncypatu Augusta – jednak na podstawowym poziomie. Przedmowa stawia też szereg pytań związanych z osobą Kaliguli – szkoda jednak, że na większość z nich próbuje od razu dać odpowiedź. Zmniejsza to niewątpliwie przyjemność z lektury całej książki. Zdaniem autora trudno jednak w tym wypadku odpowiedzieć na zasadnicze pytanie każdej biografii – „jakim rodzajem osobowości jest dana postać?” (s. XVI). Szkoda, że Barrett przedstawia w przedmowie wnioski, pasujące o wiele lepiej do zakończenia. „Jego panowanie widziało pierwszy poważny wybuch antysemityzmu w świecie rzymskim” (s. XVI). Wbrew obiegowym opiniom, lista ofiar Kaliguli nie jest bynajmniej zbyt długa, a w dodatku wielu z nich autentycznie spiskowało przeciwko cesarzowi. Wreszcie autor przedstawił druzgocącą ocenę przydatności Kaliguli do roli władcy. „Wydaje się, że brakowało mu jakiegokolwiek moralnej odpowiedzialności. Był całkowicie nie przygotowany do rządzenia ani przez temperament, ani trening (...) Nie widzę stałości ani

⁷ Np. *Das diocletianische Edict über die Waarenpreise*, Hermes, 25, 1890, s. 17-35 = Ges. Schriften, 2, 1905, s. 323-340; *Die diocletianische Reichspräfectur*, Hermes, 36, 1901, s. 201-217 = Ges. Schriften, 6, 1910, s. 285-299; *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, Hermes, 24, 1889, s. 195-279 = Ges. Schriften, 6, 1910, s. 206-283; *Ostgothische Studien*, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 14, 1889, s. 225-249, 453-544; *Nachträge*, ibidem, 15, 1890, s. 181-186 = Ges. Schriften, 6, 1910, s. 362-484; *Die Scriptores historiae Augustae*, Hermes, 25, 1890, s. 228-292 = Ges. Schriften, 7, 1909, s. 302-362; *Aetius*, Hermes, 36, 1901, s. 516-547 = Ges. Schriften, 4, 1906, s. 539-560; *Stilicho und Alarich*, Hermes, 38, 1903, s. 101-115 = Ges. Schriften, 4, 1906, s. 516-529.

spójności w jego polityce i bardzo mało talentu administracyjnego poza zdolnością do wyboru sprawnych podwładnych” (s. XIX). Jak widać, w wypadku książki Barretta przedmowę należałoby bezwzględnie zostawić na koniec lektury.

Rozdział pierwszy, niewątpliwie o wstępnym charakterze, omawia przodków Kaliguli. Rodzina przedstawiona jest poczynając od dziadków, z obu stron. Autor kwestionuje pogląd, że Germanik (ojciec Kaliguli, a brat Klaudiusza) został otruty – Trajan również zmarł w Syrii w wyniku zarazy. Dodać można, iż R. Syme poświęcił wskazanej kwestii osobny artykuł (*Governors dying in Syria*, ZPE 41, 1981, 125-144). Barrett dokonuje też próby „odbławiania” Germanika, który – jego zdaniem – „był o wiele ważniejszy po śmierci, niż za życia” (s. 16). Rozdział drugi („walka o sukcesję”) to, w dużej części, opis kariery i upadku Sejana. Autor zwalcza pogląd, jakoby Tyberiusz deprawował Kaligulę na Capri. Rozdział ten zawiera jednak dużo treści pobocznych, na przykład chyba zbyt wiele uwagi poświęcono rodzinie Heroda Agryppy (s. 34-37, stemma). Następny rozdział to opis postaci Kaliguli jako osoby prywatnej; opis zewnętrzny oparty jest nie tylko na źródłach literackich, ale i na monetach. Po przedstawieniu licznych zainteresowań i dziwactw cesarza (stroje, potrawy, igrzyska, gladiatorzy, teatr, biseksualizm), autor stwierdza jednak dość nieoczekiwanie, że w swym życiu prywatnym Kaligula był bardzo konwencjonalny!

Następnie zaprezentowano proces przejęcia władzy przez Kaligulę, podkreślając wielki entuzjazm plebsu rzymskiego, spowodowany „magią imienia Germanika i wysiłkami Makrona” (s. 55). Najbardziej popularną decyzją Kaliguli było zniesienie procesów o obrazę majestatu, co było głównym źródłem strachu za panowania Tyberiusza. „Jedną z najważniejszych cech tego wczesnego okresu rządów Kaliguli, był ogromny wysiłek ku identyfikacji z Augustem i w ten sposób poszukiwanie legitymizacji własnego panowania” (s. 69). Kolejne dwa rozdziały przedstawiają krótki okres władzy cesarskiej Kaliguli oraz spisek, który doprowadził do śmierci autokraty. Trochę chyba za dużo uwagi poświęcono intrygom dworskim. W rozdziale ósmym, analizującym wyprawę Kaliguli na północ, przedstawiono – chyba niepotrzebnie – wewnętrzną sytuację Brytanii w tym okresie i stemmę rodu Cunobelinusa. Osobny rozdział ukazuje dążenie Kaliguli do boskości; dobrze, że przy okazji krótko zanalizowano kult władców, wychodząc od czasów Republiki. Bardzo interesująco opisano atmosferę po zamachu: radość arystokracji i złość tłumów. Chronologiczny układ książki kończy przedstawienie dojścia Klaudiusza do władzy. Zdaniem autora, nie wyjaśniona do dziś pozostaje rola Klaudiusza w zamachu.

Trudno powiedzieć, dlaczego aż cały rozdział poświęcono stosunkom Kaliguli z Żydami; szczegółowo opisano pogromy Żydów w Aleksandrii. Natomiast chyba najciekawszy jest następny, trzynasty rozdział, zatytułowany „Kaligula budowniczy”. Cesarz ten dbał o drogi, rozpoczął budowę dwóch akweduktów (*Aqua Claudia* i *Anio Novus*), w dodatku do istniejących siedmiu, zbudował cyrk na *ager Vaticanus*. Bardziej sławne i znane są jednak raczej ekstrawaganckie projekty i budowle Kaliguli: ogromne statki z jeziora Nemi (73 × 24 i 71 × 20 m), projekt latarni w Boulogne w formie dwunastostopniowej piramidy; dom cesarza posiadał największe znane rzymskie atrium (26,5 × 22,3 m). Niewątpliwie zamierzenia i dokonania budowlane Kaliguli pozwalają zrewidować nieco przejawskawiony obraz przekazany nam w źródłach literackich. Ostatni rozdział w swym tytule („Zdolny do rządzenia?”) stawia pytanie, na które przecząco odpowiedział autor już w przedmowie. Teraz już jedynie wzmacnia przedstawiony negatywny obraz – podając przykłady okrutnych żartów cesarza, jego obsesyjny podziw dla orientalnych idei i zwyczajów. Jednocześnie wymyślił on szereg podatków bezpośrednich, m.in. od prostytutek. „Co wynika jasno ze źródeł to fakt, że wprowadził nie był on klinicznie szalony, ale tak opętany poczuciem własnego znaczenia, że praktycznie pozbawiony wszelkiej moralnej odpowiedzialności” (s. 240).

Książka Barretta budzić musi różne odczucia. Niektóre zarzuty już zostały przedstawione – praca ta pełna jest dygresji i treści pobocznych. Bardzo źle i niewyraźnie są mapy. Przede wszystkim jednak omawiana postać jest nie najlepszym przykładem tzw. klasycznej biografii.

Niewątpliwie zbyt mało jest ujęcia problemowego – w dodatku, o ile działalność budowlana Kaliguli była dosyć istotna, to przedstawienie w osobnym rozdziale stosunku cesarza do Żydów jest dużą przesadą. Autor stosunkowo rzadko przedstawia też swoje zdanie na temat prezentowanych kwestii. Z drugiej jednak strony, na pewno niezwykle trudno jest ukazać tak niejednoznaczną i kontrowersyjną postać jak Kaligula.

Marek Żyromski

Barbara Levick, *Claudius*, London, B.T. Batsford Ltd., 1990, ss. XVI, 256.

Znane londyńskie wydawnictwo B.T. Batsford zapoczątkowało niedawno publikację serii biografii rzymskich cesarzy. Poza obecnie omawianą pozycją, ukazała się biografia Kaliguli pióra Anthony Barretta (omówienie zob. wyżej, s. 390-392). Seria ta, przeznaczona również dla niespecjalistów, prezentuje sylwetki władców na szerokim tle problematyki społeczno-politycznej Rzymu danego okresu. Barbara Levick kilkanaście lat wcześniej wydała biografię innego cesarza z dynastii julijsko-klaudivskiej: Tyberiusza (*Tiberius the Politician*, London 1976).

Omawiana praca składa się z szesnastu rozdziałów: pierwszy ma charakter wstępny, ostatni – to rodzaj zakończenia, a pozostałe rozdziały dzielą się na dwie wyraźnie wyodrębnione części. Najpierw przedstawiono, w układzie chronologicznym, życie i panowanie Klaudiusza (rozdziały 2-7), a następnie – w układzie problemowym – ukazano różne kwestie związane z zarządkiem Cesarstwa Rzymskiego (rozdziały 8-15). Na końcu pracy umieszczono obszerne przypisy (s. 199-238), bibliografię oraz indeks. W tekście znajduje się 8 map i 30 ilustracji, a na początku książki zamieszczono wykaz najważniejszych dat, obejmujących okres 31 p.n.e. - 69 n.e.

Pierwszy, wstępny rozdział prezentuje zasady funkcjonowania nowego ustroju, wprowadzonego przez Augusta – pryncypatu. Jako dwie najważniejsze podstawy jedynowładztwa Augusta, autorka wymienia armię i lud Rzymu. Właśnie od ich poparcia zależało utrzymanie się przy władzy. Następnie B. Levick przedstawiła *curriculum vitae* Klaudiusza. Gruntowne wykształcenie późniejszego cesarza (rozdział drugi – „edukacja księcia”) należy wiązać z dwoma czynnikami: urodzeniem się w rodzinie panującej oraz słabe zdrowie, które zmusiło go do podjęcia kariery naukowej. Niemniej, lekarze do dziś spierają się, na jaką właściwie chorobę cierpiał Klaudiusz? Również debiut polityczny Klaudiusza okazał się niewypałem (rozdział trzeci – „frustracje polityka”). Gdy w roku 14 n.e. Klaudiusz poprosił Tyberiusza o urząd (prawdopodobnie kwesturę), spotkał się z odmową i został jedynie członkiem kolegium *sodales Augustales*. Dopiero gdy Kaligula, wraz z dojściem do władzy, potrzebował poparcia Klaudiusza – ten został konsulem w roku 37. Kolejny rozdział przedstawia dokładny opis śmierci Kaliguli i powołania Klaudiusza. „Pretorianie bynajmniej nie troszczyli się wyłącznie tylko o dary: byli zainteresowani samym przetrwaniem ich korpusu, gdyby pryncypat, jak się obawiali, doszedł do kresu” (s. 33). Barbara Levick ukazuje interesującą i, jak się okazało, efektywną technikę dojścia do władzy – zastosowaną przez Klaudiusza: „pozwalając innym działać lub skłaniając ich do działania, podczas gdy mocodawca pozostaje 'nieświadomy' całej akcji” (s. 38). Autorka porównuje wskazane postępowanie Klaudiusza z działaniami władców Anglii (Henryk II, Elżbieta I), a nawet z zaangażowaniem amerykańskiego prezydenta Reagana w tzw. aferę Iran – contras. Sensowność tak daleko idących porównań jest jednak bardzo wątpliwa.

Dalsze trzy rozdziały przedstawiają okres panowania cesarza Klaudiusza (lata 41-54 n.e.); wyraźną cezurę stanowi upadek Messalliny (r. 48). „Messallina nie powinna być uważana za dorastającą nimfomankę: zasadniczo używała ona seksu jako środka kompromitowania i uzależniania polityków” (s. 56). Zresztą, podczas gdy Klaudiusz dobiegał pięćdziesiątki, Messallina miała zaledwie 14-15 lat! Pierwszy eunuch na dworze cesarskim pojawia się właśnie za panowania Klaudiusza. Dużo uwagi poświęca autorka postaci Agryppiny; jej zdaniem nie można dowieść morderstwa ani w wypadku Klaudiusza, ani jego syna Brytannika.